

УДК 37. 04:101

Людмила Літвінчук

ПРОСВІТНИЦЬКІ ВИТОКИ АНДРАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Статтю присвячено дослідженню освітніх орієнтирів андрагогічної освіти. Доводиться, що її базові орієнтири, зокрема раціоналізм, гуманізм, адаптивний потенціал, які було сформовано за добу Просвітництва, і сьогодні зберігають свою значущість у сучасному українському контексті.

Ключові слова: Просвітництво, освіта, доросла людина, професійне навчання, Україна.

L. Litvinchuk. Educational origins of andragogical education: Ukrainian context

The article is dedicated to the study of the educational guidance andragogical education. It is proved that its basic orientations, namely, rationalism, humanism, adaptive capacity, which were formed during the Enlightenment, and today remain relevant in the modern Ukrainian context.

Key words: Enlightenment, education, adult, vocational training, Ukraine.

Л. Литвінчук. Просветительские истоки андрагогического образования: украинский контекст

Данная статья посвящена изучению образовательных ориентиров андрагогического образования. Доказывается, что ее базовые ориентиры, а именно рационализм, гуманизм, адаптивный потенциал, которые были сформированы в эпоху Просвещения, и сегодня сохраняют свою значимость в современном украинском контексте.

Ключевые слова: Просвещение, образование, взрослый человек, профессиональное обучение, Украина.

Вступ. Кризові явища в економіці, прискорення темпів застарівання знань, надмірна техногенізація та раціоналізація всіх сфер діяльності людини висувають вимогу щодо необхідності постійного отримання нових професійних знань, умінь, навичок з метою швид-

кої адаптації до змін на ринку праці. Так, М. Ноулз, американський дослідник, відзначав, що “часовий інтервал основних соціокультурних змін став значно коротший за термін життя окремої людини”, і тому “освіта має стати безперервною, бо згодом знання, які отримані у будь-який час, почнуть застарівати швидше” [10, с. 7].

Постановка проблеми. З метою забезпечення стабільності суспільства та його розвитку необхідно створити умови для розвитку кожного її члена, а саме набуття особистістю професійних знань, умінь та навичок. Освіта є відкритою системою трансляції цінностей культури та історії, а також вона забезпечує формування у людини відповідного ставлення до створення і примноження цих цінностей. У зв’язку з цим, широкого запровадження набула концепція неперервного навчання людини протягом життя, яка розглядається як засіб життєдіяльності людини, процес набуття нею необхідних компетенцій, а саме: професійних знань, умінь, навичок, особистісних якостей тощо.

Актуальність дослідження. На сьогодні в нових умовах розвитку сучасного суспільства виникла потреба у підготовці фахівців з високим рівнем культури, що забезпечить соціальну адаптацію особистості у постійно мінливому полікультурному соціумі.

Водночас, у процесі тотальної раціоналізації усіх сфер життя, у людини виникає потреба в інституціональній легітимізації знання і, в зв’язку з цим, у визначенні засобів її відбору, дозування, передачі. Тому зміст освіти не є сталою величиною, а має змінюватися. Цей процес є важливим і для молоді, яка вперше здійснює соціалізацію завдяки закладам освіти. У ситуації складної диференціації суспільства, а також підвищеної інтенсивності соціокультурної динаміки доросла людина також потребує іманентної адаптації до складної системи соціальної констеляції. Уперше ця проблема актуалізувалась саме за добу Просвітництва, коли сталість і консервативність аграрного суспільства поступилася добі індустріалізації з її орієнтацією на одвічне оновлення як вихідний принцип суспільного розвитку. Рефлексією над цим процесом стало філософське обґрунтування освіти як технології формування людини – суверенної особистості. Тому в сучасному соціокультурному контексті актуалізується вивчення просвітницьких витоків андрагогічної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Філософія освіти, фундамент якої було закладено за добу Просвітництва, потребує

прояснення своїх витоків і розуміння освітніх регулятивів андрагогічної освіти.

Метою дослідження є філософське осмислення просвітницьких завдань андрагогічної освіти та пояснення їх значущості в сучасному українському контексті.

Стан розробки проблеми. Просвітницькі ідеї освіти було сформульовано в роботах Дж. Локка, К. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо. Рецепції просвітницьких ідей у вітчизняній традиції було здійснено М. Пироговим і К. Ушинським. Аналіз просвітницьких витоків сучасних орієнтирів освіти було здійснено у роботах таких видатних зарубіжних філософів, як М. Гайдегер, Г. Гадамер, М. Фуко. Історико-філософську ретроспективу цієї проблематики подано в працях Г. Бейсенової, Г. Волинки, В. Горшкової.

Результати досліджень освіти дорослих у західних країнах (П. Беланже, С. Брукфілд, Е. Ліндеман, М. Ноулз, П. Ленгранд та ін.) дозволяють виявити, насамперед, відмінності в системах професійної освіти, корисні для пошуку відповідей на актуальні питання щодо побудови в Україні в рамках освітнього процесу адекватної системи підготовки фахівця.

Висвітлення актуальних питань особистісного та професійного розвитку дорослої людини знаходимо в дослідженнях як зарубіжних вчених (С. Вершловський, М. Громкова, В. Горшкова, С. Змейов та ін.), так і вітчизняних вчених (Л. Лук'янова, Л. Сігасва, С. Сисоєва та ін.). Значний творчий внесок у безпосередню розробку концепції неперервної освіти зроблено в наукових працях Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Кременя, Н. Ничкало та ін.

Викладення основного матеріалу. Освіта водночас є як засобом всебічного розвитку особистості (інтелектуального, естетичного, морального, професійного), так і соціокультурним інститутом, який забезпечує передачу настанов культури, культурну спадкоємність та розвиток людської індивідуальності. Як зазначав Г. Гадамер, “освіта тісно пов’язана з поняттям культури й означає в кінцевому підсумку специфічний людський засіб перетворення природних здібностей і можливостей” [1, с. 50]. С. І. Гессен розглядає освіту як культуру особистості, як процес залучення людини до культурних цінностей та форм духовної культури, зокрема науки, мистецтва, релігії тощо. У той же час діалектику освітнього процесу вбачав у культурному наслідуванні новими поколіннями здобутків попередників, що надасть можливість сформувати власний зміст культури [2, с. 71]. Тобто людина є не лише носієм певних знань та культур-

них цінностей, а й водночас творцем нового змісту культури. Освіта стала технологією формування людини і процесом адаптації її відповідно до наявних соціокультурних реалій.

Освітня система ХХ сторіччя виконувала функціональну роль: навчала лише тому, що було визначено як необхідне, і в більшій мірі розглядала людину як інструмент для реалізації виробничих і суспільно-ідеологічних цілей. Тому освіта не розглядалась як засіб для гуманізації дійсності.

Сьогодні освіта характеризується тенденцією до гуманізму та людиноцентризму, тобто до розвитку особистості, до спрямованості навчального процесу на людину. Це призводить до індивідуалізації навчального процесу та зумовлює необхідність проєктування індивідуальної траєкторії професійного становлення кожного протягом усього періоду її життя. Саме ці орієнтації було закладено в епоху Просвітництва, коли ідея освіти “захопила цілу епоху” й уможливила “зростання до гуманності”, що розглядалась як мета людського розвитку (Й. Гердер).

У сучасній суспільній свідомості формується уявлення про те, що людина, її життя, гідність, розвиток і самореалізація повинні бути головними орієнтирами розвитку усіх соціальних інститутів. Тому не можна не погодитись з В. Горшковою, що “освіта в сучасному світі як соціальний інститут і феномен культури суспільства повинна брати участь у створенні соціального порядку в суспільстві”, і “першочергова основна функція освіти – транслявання знань, досвіду, цінностей, норм, культурних зразків від покоління до покоління” [3, с. 10]. Водночас Л. Мінасян влучно зазначає, що “поряд з традиційними цілями освіти, що передбачають підготовку фахівців високого професійного рівня, в цей час на порядок денний виходить завдання щодо формування у них постнекласичного, синергетико-еволюційного типу наукової раціональності. Досягнення цієї мети в освіті стане найважливішою передумовою для створення нового середовища, що самоорганізується, у якому розуміння особистої відповідальності кожного індивідууму за долю всього світу стає необхідною умовою виживання людства” [6, с. 107].

Неперервність освіти, ідею якої було фундовано за добу Просвітництва ще К. Гельвецієм, розглядається як феномен професійного становлення і розвитку особистості. Зрозуміло, що успішний розвиток суспільства залежить від реалізації завдань щодо всебічного розвитку людини. Необхідність неперервного набуття знань визнавалась такими видатними просвітниками, як Дж. Локком, К.

Гельвецієм, Ж.-Ж. Руссо, а в змістовому вигляді теоретично обґрунтовано і представлено чеським гуманістом, педагогом Я. Коменським. Зрозуміло, що люди протягом життя переймають один в одного необхідні знання, уміння та навички, досвід попередніх поколінь. М. Пирогов, російський педагог, так писав щодо поповнення знань: “Життя, що є вічно рухомим, вимагає повного і всебічного розвитку людських здібностей”. Проте це відбудеться лише тоді, коли навчатися, формуватися та просвітлюватися стане такою інстинктивною потребою, як годуватися та насичуватись [9, с. 174]. Тому система освіти дорослих відіграє вирішальну роль у нагромадженні професійного людського капіталу для стабільного соціально-економічного розвитку суспільства.

Теорію і методику навчання дорослих у контексті неперервної освіти вивчає андрагогіка. Головною дієвою особою в андрагогічній діяльності є доросла людина – людина, яка має вікові, соціальні, професійні особливості, тому процес навчання дорослих потребує теоретичного обґрунтування освітніх потреб дорослого населення з урахуванням набутого соціального становища, рівня професійної підготовки, стану здоров'я, а також вивчення та моделювання напрямів, форм і функцій освітньої діяльності. У зв'язку з вищезазначеним, андрагогіка пов'язана з філософією освіти, культурологією, педагогікою тощо.

Уперше “андрагогіка” (з грец. andros – чоловік, доросла людина; agoge – вести – “вести дорослу людину”) як науковий термін була введена німецьким істориком педагогіки А. Каппом у 1833 р. Науковцями термін “андрагогіка” розглядається у різних модусах як сфера наукового знання, сфера соціальної практики, навчальна дисципліна [8, с. 5].

Створенню передумов виникнення андрагогіки сприяла і філософія. Саме прихильники екзистенціалізму М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж. Сартр розглядали людину як “проект”, що будує себе сам. Тобто саме особистість має можливість обирати свій шлях і несе відповідальність за кожну свою дію. Тому в сучасних умовах, коли людина визначається відповідальною за власну долю та долю навколишнього світу, людина як член суспільства, як особистість, повинна оволодіти розумінням необхідності особистого формування напряму і змісту власної діяльності. Це розуміння сприятиме її розвитку як особистості фахівця.

У Західній Європі та США протягом XIX-XX ст. здійснювалась розробка просвітницьких ідей щодо визначення і обґрунтування

особливостей освіти і навчання дорослих. Аналіз літературних джерел засвідчує, що остаточно не визначено, яке саме наукове поняття характеризує цю проблему. Більшість науковців вважають це “андрагогікою”, але тлумачення цього поняття розглядається С. Брукфілдом як “набір пропозицій”, М. Ноулзом як “теорія”, Д. Праттом як “філософія” [5, с. 29].

Розвиток освіти дорослих в Україні започатковано з часів Просвітництва у XIX ст., коли актуалізувалася філософська суспільна думка щодо саморозвитку людини як суб’єкту пізнання, соціальних відносин тощо в процесі розвитку освітніх структур, гуманістичних наук.

Систему освіти дорослих на теренах України було сформовано у вигляді недільних шкіл, гуртків читання, вечірніх шкіл, народних університетів ще у XIX ст., коли розвитку набула суспільна думка щодо необхідності самостійного розвитку людини як суб’єкту пізнання. У цей же час формуються загальні підходи до системи освіти дорослих. З метою навчити всіх бажаючих грамоті першу в Російській імперії недільну школу в Києві в 1859 році було відкрито М. Пироговим, який зазначав: “У нас недільні школи є важливими не лише тому, що поширюють письменність шляхом найбільш надійним – тобто шляхом приватної ініціативи та благодійності – а ще й тому, що заохочують до навчання ремісничий і робітничий клас народу, відволікаючи їх разом з тим від неробства і розгулу” [11, с. 468]. Отже, провідним завданням андрагогічної освіти у XIX ст. було не лише надання певного комплексу знань та вмінь, а формування певного рівня культури поведінки дорослої людини. Зокрема, загальнокультурні орієнтації на “ясний і спокійний розсудок і утилітаризм”, що були запозичені М. Пироговим і К. Ушинським з досвіду німецької та швейцарської освітніх систем, безумовно беруть свої джерела з настанов Просвітництва. Перевагою вітчизняних педагогів-новаторів було те, що вони не лише захоплювалися європейською освітою, а й успішно їх адаптували під вітчизняні реалії. Тому можна відзначити, що створення системи недільних шкіл стало першими цеглинами, які започаткували андрагогічну освіту на вітчизняному ґрунті.

Приблизно в той самий час К. Ушинський у 1861 році опублікував статтю “Недільні школи”, де висвітлив ідеї щодо освіти дорослих і поєднання навчання дорослих з їх трудовою діяльністю. Головне завдання недільних шкіл вбачав у розвитку в дорослих учнів бажання і здібностей самостійно, без вчителя, набувати нових

знань, здійснювати пізнання, “навчатись все життя”. Відзначав, що вони (недільні школи) повинні “пробудити розумові здібності до самодіяльності...”. Підкреслював, що “слід не тільки передавати учневі ті чи інші знання, але й розвинути у нього бажання і здатність самостійно, без вчителя, набувати нових знань” [12, с. 98]. І на сьогодні основними завданнями професійного навчання дорослих є формування мотивації та здатності до самоуправління своєю навчальною діяльністю. І тому знання повинні не просто передаватись, а слугувати фундаментом для вироблення відповідних рішень. Водночас постає питання, а які саме знання необхідні. Так, В. Латишев, відомий російський методист, зазначав, що потрібно навчати не знань, а мислення [7, с. 11].

Освіта забезпечує розвиток особистості відповідно до визначених нею власних життєвих орієнтирів. Проте людина не вважає освіту головним пріоритетом своєї діяльності чи розвитку, коли відсутня мотивація до цієї діяльності. Так, римський філософ Сенека ще у I ст. н. е. зазначав, що “ми вчимося не для школи, але для життя” (*non scholae, sed vitae discimus*). Більш чітко це усвідомлює вже доросла людина, життєві пріоритети якої є вже достатньо сформованими. Саме розуміння необхідності саморозвитку для задоволення особистісних життєвих потреб сприятиме активізації самоосвітньої діяльності, яка полягатиме у здобутті, осмисленні та використанні нових знань.

Сучасні глобалізаційні тенденції зумовили зміни у всіх сферах життя і поставили перед людиною широке коло питань, для вирішення яких необхідно сприймати все більший обсяг інформації, “обробляти” її, приймати відповідні зважені рішення, що зумовлює необхідність постійного навчання. Водночас потребує вирішення питання щодо морально-психологічної підготовки особистості до таких змін і дій відповідно, а особливо тих соціальних груп населення (інваліди, безробітні, пенсіонери тощо), для яких набуття певних знань є необхідною передумовою для забезпечення своєї життєдіяльності.

Освіта сьогодні передбачає не лише отримання та засвоєння знань, а й готовність та вміння використовувати отримані знання. Зміст освіти дорослих повинен визначатись потребами самого фахівця і потребами суспільства. Ця система повинна бути відкритою, детермінованою, здатною активно реагувати на запити користувача відповідно до його потреб. На сьогодні зміст навчання повинен забезпечити необхідний обсяг випереджаючих знань,

ідей і способів діяльності з врахуванням динаміки ринку праці. Саме людина, що навчається, в таких умовах здійснює формуючу та контролюючу функції ефективності своєї роботи.

Водночас не менш важливою є проблема андрагогічної компетентності того, хто навчає, – андрагога. Андрагогічну функцію повинен приймати на себе кожний фахівець, що працює з дорослими людьми. Андрагог – це людина, основною професійною функцією якої є навчання дорослих, “вчитель дорослих – це той, хто є відповідальним за допомогу їм у навчанні” (М. Ноулз, американський вчений, ініціатор наукового вжитку терміна “андрагогіка”).

Широке впровадження концепції неперервної освіти в освітню сферу створює умови, коли той, хто навчає, повинен володіти не лише знаннями свого предмету, а й вміти організувати процес навчання для різних вікових категорій з окремими соціально-психологічними особливостями. Він повинен бути готовим до необхідності врахування цих особливостей під час організації кожного з етапів навчання: діагностики тих, хто навчається, планування, створення умов, реалізація, оцінювання і корекція процесу навчання [4].

Андрагог (викладач; вчитель; той, хто навчає) є ключовою фігурою навчального процесу, якого пов’язують суб’єкт-суб’єктні відносини з тим, хто навчається. Так, К. Ушинський відзначив, що “завдання вчителя більшою мірою полягає у розвитку в учня бажання і здатності добувати знання самостійно” [12, с. 98]. Той, хто навчає, повинен навчити методології обробки цих знань, їх систематизації, формуванню світоглядних позицій. Так, ще М. Пирогов у роботі “Про недільні школи” зазначає щодо необхідності навчання “з незвичним педагогічним тактом”, підтверджуючи тезу щодо важливості та необхідності володіння андрагогічними знаннями, основами, підходами [12, с. 98].

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок щодо необхідності в сучасних умовах дорослій людині здійснювати поповнення знань, умінь, навичок, розвивати особистісні якості.

По-перше, система освіти на початку XXI століття знаходиться в ситуації зміни освітньої парадигми, метою якої є забезпечення високої функціональності людини в умовах, коли динаміка ідей, знань і технологій здійснюється набагато інтенсивніше, ніж зміна поколінь.

По-друге, систему освіти дорослих слід розглядати як соціокультурний інститут, що дозволить вирішити питання щодо якіс-

ного підвищення життєвого рівня населення на основі принципів раціоналізму, гуманізму, синергетизму тощо, більшість яких було сформовано та відрефлексовано за доби Просвітництва і з тих пір не втратило своєї актуальності та ефективності.

По-третє, у процесі набуття життєвого досвіду надати можливість людині сформуванню у себе такі здібності, які дозволять їй ефективно діяти в постійно оновлюючих соціально-економічних умовах, зокрема в умовах глобалізації, інформатизації, розвитку високих технологій.

Поставлені завдання може бути вирішено шляхом вироблення нових підходів до модернізації системи та всіх її складових, зміст яких полягатиме й у формуванні в людини потреби навчатися впродовж життя, і в збільшенні уваги людини для пізнання себе в умовах надмірної інформатизації, і в необхідності набуття здатності адаптуватися в умовах постійних змін тощо.

Література:

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; за общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию; отв. ред. и сост. П. В. Алексеев – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
3. Горшкова В. В. Образование взрослых в контексте становления глобальной культуры / В. В. Горшкова // Человек и образование. – 2006. – № 3 (24). – С. 9-13.
4. Змеёв С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. – М.: ПЕР СЭ. – 2007. – 272 с.
5. Кукуев А. И. Андрагогика М. Ноулза: содержательная и процессуальная модели. // Вопросы международного сотрудничества в образовании Южного региона. № 3-4: научный журнал. – Ростов-на-Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2008. – С. 29-34.
6. Минасян Л. А. Формирование постнеклассического типа научной рациональности у студентов: образовательные стратегии [Текст] / Л. А. Минасян // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления: материалы Первой международной научно-практической конференции. – Том III. – Часть 3. – М.: Изд-во “Проспект”, 2004.
7. Образование в конце XX века (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 1992. – №9. – С. 3 – 21.
8. Основы андрагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. А. Колесникова, А. Е. Марон, Е. П. Тонконогая и др.;

Под. ред. И. А. Колесниковой. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003. – 240 с.

9. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М.: АПН РСФСР, 1953. – 752 с.

10. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку. – К., 1998. – 176 с.: 2 іл. – Бібліогр.: 164-171.

11. Советская историческая энциклопедия – М., 1963. – Т. 32. – С. 468-469.

12. Ушинский К. Д. Воскресные школы (письмо в провинцию) / Собрание сочинений. – М., 1974.

Рецензент – доктор філософських наук **О. Ю. Попова**